NECATİ ÖNER'İN MANTIK FELSEFESİ VE MANTIK İLKELERİNE YAKLAŞIMI*

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 69, Yaz 2019, ss. 233-261.

Hakemleme: 21.04.2019 | Kabul: 08.05.2019

Muhammet Nasih ECE**

Giriş

Mantık, düşünmenin veya akıl yürütme formlarını inceleyen bilimdir.[1] Felsefe ise bir bütün olarak varlığa dair eleştirel çözümlemelerde bulunarak onu anlamaya çalışan bir bilgi türüdür. Felsefe, varlık çözümlemesini olgusal ve mantıksal gerçekliklere dayanarak yapar. Varlık hakkında açıklama ve anlamlandırmaya dönük epistemik bir çaba olan felsefe, bu nedenle mantığın yasalarına dayanmak ve o yasalara bağlı kalmak zorundadır.[2] Bilim, din ve sanat gibi bilgi türlerinden farklı olarak tematik açıdan felsefeye bir sınır çizilememektedir. Tematik kapsayıcılığıyla varlığı genel sınıflara ayırarak inceleyen felsefe, bu yelpazede bilim denilen bilgi türünü de konu edinir. Felsefe, bilimlerin kendi içinde kalmak suretiyle çözemediği problemlere yönelerek, onları kendi perspektifiyle çözümler ve böylelikle bilim felsefesi denilen özel bir felsefe türünü ortaya çıkarır.

Mantığın yasalarına bağlı olarak gelişen felsefe, karakteristiği gereği mantık bilimini de inceleme konuları arasına katar.[3] Felsefe, mantık bilimi-

* Bu makale, 18-19 Nisan 2019 tarihlerinde, Mardin Artuklu Üniversitesi'nde yapılan *IX. Mantık Çalıştayı ve Sempozyumu*'nda yazar tarafından sunulan "Necati Öner'in Mantık Felsefesine Yaklaşımı ve Mantığın İlkelerine Dair Geliştirdiği Felsefe" adlı bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir.

** Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Mantık Anabilim Dalı, Dr. Öğr. Üyesi.

1 Mantığın konu ve amacına göre eski mantıkçıların tanımlarını görmek için bk. Necati Öner, *Klasik Mantık* (Ankara: Vadi Yayınları, 2009), 19.

2 Doğan Özlem, *Mantık* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2007), 350; İsmail Köz, *Mantık Felsefesi* (Ankara: Elis Yayınları, 2003), 12.

3 A. Kadir Çüçen, *Mantık* (Bursa: Asa Kitabevi, 1999), 236.

nin kendi yapısından dolayı kedisine dair çözemediği meselelere, dışsal bir perspektifle ona dair çözümlemelerde bulunarak, böylelikle bilim felsefesi gibi bir mantık felsefesini mümkün kılmaktadır.[4] Mantık felsefesi, mantık biliminin temel kavramlarını, konularını ve ilkelerini aydınlatma ve anlaşılır kılma çabası olarak düşünülebilir.[5] Buna göre, mantık felsefesinin problemlerini, mantık biliminin felsefe ve diğer bilimlerle ilişkisi bakımından konumu, mantığın ilkelerinin neler olduğu, kaynağı, varlıkla ilişkisi, kategoriler veya kavramların varlığı ve kaynağı, önermelerin modaliteleri, akıl yürütmeler, akıl yürütmelerin epistemik değerleri, mantıklarda doğrulama teorileri vb. şekilde belirlemek mümkündür.

Mantık felsefesi, yani felsefenin perspektifiyle mantığın çözümlenmesi mantık bilimi için bir gerekliliktir. Mantığa dair geliştirilen veya geliştirilecek bir felsefe, mantık biliminin bütünsel ve derinlikli anlamını bulması veya anlaşılması anlamına gelmektedir. Bu vesileyle mantığın kavramları, konuları, problemleri ve bunlara dair tarihsel süreç içerisinde var olmuş tartışmalar aydınlatılmış olur. Bu türden bir araştırma, bir yönüyle mantık biliminin var oluşsal epistemolojisini inşa edeceği için de önemli bir ihtiyacı karşılamış olacaktır. Her bilim dalında olduğu gibi mantığın da kendine özgü problemleri vardır ve bu problemlerden bazıları mantık bilimi içinde kalmak suretiyle veya salt mantıkçı kalınarak çözülemez. Bu görev, her türlü alana yönelen ve ona ilişkin bilgi üreten felsefeye düşer. Necati Öner'in Leon Brunschwing'ten naklettiği "felsefe çözülmemiş meselelerin ilmidir" sözü, bu duruma işaret etmektedir.[6]

Değinilen sebeplerden ötürü bu çalışma, mantık bilimi içinde kalınarak çözülemeyen problemleri konu edinen mantık felsefesine dair ülkemizin önemli mantıkçılarından Necati Öner'in görüşleri incelenecektir. Onun görüşlerinden felsefenin bakış açısıyla mantığın mahiyeti, felsefeyle ilişkisi, bilimlerde konumu, mantık felsefesine duyulan ihtiyaç ve onun problemlerine odaklanacaktır. Mantık felsefesinin bütün problemleri tek tek ele almak yerine, bunlardan sadece mantığın ilkeleri örnek olarak seçilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, iki aşamalı bir tarzda şekillenmektedir. Birinci aşamada

4 Teo Gürünberg, mantığın bir yöntem veya kurallar bütünü olarak tanımlanmasını *meta-mantık* olarak ifadelendirerek, mantık biliminin temel sorunu olarak düşünürken; mantığın bir yöntem olarak bilgi edinme sürecindeki işlevinin aydınlatılmasını ise mantık felsefesinin temel sorunu olarak değerlendirir. Bk. Teo Gürünberg, "Mantık ve Gerçeklik", *Felsefe ve Felsefî Mantık Yazıları* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 369-370. Gürünberg'in de işaret ettiği gibi mantığın işlevinin aydınlatılması bizzat mantık biliminin görevi değil, dışarından ona yönelen mantık felsefesinin görevidir.

5 Teo Gürünberg, "Mantık Felsefesi", *Felsefe ve Felsefî Mantık Yazıları* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 376.

6 Necati Öner, "Niçin Felsefe", *Felsefe Yolunda Düşünceler* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 12.

Öner'in kavramsal düzeyde mantık felsefesine dair görüşleri ele alınarak değerlendirmeye tabi tutulurken, buna bağlı bir paradigmayla şekillenen ikinci aşamada ise onun mantık felsefesinin en önemli problemlerinden biri olan mantık ilkelerine dair görüşlerinin çözümlenmesi yer alacaktır.

Mantık Felsefesi

Varlık, bilgi, bilim, ahlak, siyaset, din, sanat, eğitim vb. araştırmaya konu olan birçok disiplin veya bilgi türünün kendi içinde kalarak üstesinden gelemediği problemlerin varlığı, felsefeye kapı açmaktadır. Dolayısıyla söz konusu alanlara dair, bir açıklama modeli olarak felsefeler oluşmaktadır. Benzer şekilde bilimler içinde düşünmek suretiyle, mantık bilimine ilişkin sorunlar, felsefenin yaklaşımını gerektirerek, mantık felsefesini mümkün kılmaktadır. Felsefenin bakış açısıyla mantık biliminin konularının analize tabi tutulması yeni değildir, anacak bir disiplin düzeyinde mantık felsefesi ifadesi, modern zamanlara hastır.[7]

"Mantık Felsefesi Nedir?" adlı makalesiyle bu alana katkı sağlayan nadir kişilerden birisi de Necati Öner'dir. Bu çalışması esas alınarak onun mantık felsefesine dair düşüncelerini üç temel sorun etrafında incelemeye çalışacağız: Bunlardan birincisi, mantık felsefesini konu edinen çalışmalarda, üzerinden pek durulmayan, mantığın ne ve nasıl olduğuna bağlı olarak onun konumuna ilişkindir. Çünkü bir bilim dalının konumuna dair inceleme, o bilim dalının kendi içinde kalınarak çözülemez. Alana ilişkin bilim insanları, böyle bir ihtiyaç hissetmeyebilirler. Şüphesiz mantıkçı da mantığın ne, nasıl, nelerden kurulu ve konularının neler olduğunu açıklayabilir. Ancak onun bir çeşit haritada (bilimler haritası/sınıflaması) yeri anlamına gelecek şekilde diğer bilim dalları ve felsefeyle ilişkisini, dolayısıyla onun konumunu ortaya koyacak olan durumunu, salt mantıkçı olarak soruşturacağı bir mesele değildir. Bu, daha kapsamlı bir nazarla dikkat kesilen felsefenin yöntemiyle olabilir. Bir başka ifadeyle mantıkçı, bu meseleyi felsefenin bakış açısıyla çözümlemeye çalışabilir. Dolayısıyla söz konusu meseleye dönük böylesi bir araştırma, öncelikle mantığın varlık ve bilgi olarak ne olduğuna sevk ederek, bunlara cevaplar aramayı zorunlu kılacaktır.

İkinci sorun, birinciye bağlı olarak, mantık felsefesine duyulan gereklilikle ilgilidir. Mantık bilimi, kendi içinde kalarak tüm sorularına cevap bulamaz mı? Bilim felsefesi, değer felsefesi, din felsefesi, sanat felsefesi vb.

7 Nitekim mantığın kurucusu Aristoteles, mantığın konularını belirleyip onu inşa ederken mantık felsefesi diyebileceğimiz tarzda, mantığın nasıl bir disiplin olduğu, diğer disiplinlerle ilişkisi, konumu, konuları, problemleri hakkında da yazmıştır. Son zamanlara kadar bu türden mantığa dair felsefi çözümlemeler, mantık felsefesi adı altında değil, daha çok mantık ve metafizik metinler içinde ele alınmıştır.

disiplinler gibi felsefeye kapı aralamak zorunda mıdır? Bu çerçevede mantık felsefesine duyulan ihtiyaç ele alınacaktır. Üçüncüsü ise mantık biliminin kendi içinde tartışamadığı, dolayısıyla felsefeye alan açtığı problemlerin neler olduğuna ilişkindir. Bu anlamda ikinci aşamada ele aldığımız felsefenin mantığın temel konularından ilkeler öğretisine nasıl bir perspektif sunduğu görülecektir. Şimdi de bu meseleler üzerinden Öner'in yaklaşımını incelemeye geçebiliriz.

Mantık-Felsefe İlişkisi

Öner, mantık felsefesini aynen fizik felsefesi ve tarih felsefesi ifadeleri gibi düşünmektedir. Bu, mantığın fizik ve tarih gibi bir bilim olduğu anlamına gelir. Onun değerlendirmesine göre Geleneksel Batı felsefesinde mantık, felsefenin hep bir disiplini olarak ele alınmış; özellikle öğretim sürecinde -bizde de farklı değil- felsefeden ayrı düşünülmemiştir. Felsefeyle olan sıkı ilişkisinden dolayı öğretimde psikoloji ve sosyoloji gibi felsefeden ayrı görülmese de mantık, felsefeden ayrı bir bilimdir.[8]

Bilim olma durumuyla alakalı olarak, mantığın kurucusu Aristoteles'in mantık metinlerine işaret eden Öner, Aristoteles sisteminde mantığının metafizikle iç içe gelişen bir yapı arz ettiğine dikkat çekmektedir. Aristoteles geleneğinde söz konusu felsefe-mantık ilişkisinin, gerek İslam dünyasında gerek Batı dünyasında zaman ilerledikçe gevşediği ve mantığın felsefeden arındığı gözlenmektedir. Öner, bu arınmanın Batı dünyasına göre İslam dünyasında daha erken bir zamanda gerçekleştiğini ileri sürerek, bu durumun, Ebherî'nin *İsagoji*'si (13. Yüzyıl) ile Port-Royal mantığının (17. Yüzyıl) *Organon*'la karşılaştırılmasında en iyi şekilde görülebileceğini söyler. Ortaçağ İslam dünyasında yazılan mantık metinleri, daha sistematik ve Batıya göre felsefeden daha erken ve daha fazla arınmışlardır. Ayrıca O, ilk dönemlerde kullanılan "ilm-i mantık" ifadesini de mantığın bağımsız bir bilim olarak algılandığına dair bir kanıt olarak ileri sürmektedir.[9]

Öner'e göre klasik mantık, son zamanlara kadar içerikten tam anlamıyla arındırılamadığı için felsefeden tamamıyla sıyrıldığı da söylenemez. Mantığın felsefeden tamamen arınması, 19. Yüzyılın yarısından sonra mantıkta yapılan sembolleştirmelerle mümkün olmuştur. Öner bu arınmayı, "...artık yabancı unsurlar taşımamaktadır"[10] ifadesiyle dile getirerek, bir yandan mantığın içinde yer alan metafiziksel öğeleri yabancı unsur olarak düşünür-

8 Necati Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", *Felsefe Yolunda Düşünceler* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 166.

9 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 167.

10 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 168.

ken bir yandan da mantığın felsefeden arınması gerektiğine yönelik arzusunu açığa vurmaktadır. Bu konuya ilişkin düşüncelerini Ali Sedat'ın mantık anlayışını yorumlarken de dile getiren Öner, Ali Sedat'ın "mantık, metafizikten arındırılmalıdır" şeklindeki görüşünü ilerici ve övülmeye değer bulmaktadır. Öte yandan Ali Sedat'ın mantığa metafiziksel temeller arayan bir çabası olduğuna da değinerek, iki durum arasında çelişkinin varlığına dikkat çeker. O, bu iki çelişik görüşten, "mantığın felsefeden arındırılması gerekir" görüşünü övülmeye değer bulduğuna göre, mantığın felsefeden tamamen ayrı bir bilim ve bu nedenle de ondan arınması gerektiğini düşünmektedir.[11] Ayrıca Ali Sedat'ın böyle bir şeye giriştiğini söylese de yer yer mantığı metafizikle karıştırarak, bunu tam anlamıyla başaramadığını dile getir.[12] Öner'in bu yaklaşımını esas alarak şöyle bir sonuca varmamız mümkündür: Her ne kadar o, mantığın tamamen arınmasını salt "mantık" ifadesi üzerinden dile getirse de bunun sembolik mantıkla başladığını söylemesi, bu arınmanın esas sembolik mantık için geçerli olduğunu gösterir.

Açık bir şekilde mantığın felsefeden ayrı ve ondan arınmış olarak bilimler içerisinde sayılması gerektiği fikrinde olan Öner, mantığın felsefeyle ilişkisini bilim, din ve sanat gibi bilgi dallarının felsefeyle ilişkisine benzettir. Bu nedenle, nasıl her bilgi dalının felsefeye açılan bir yönü/bir felsefesi varsa mantık biliminin de felsefeye açılan bir tarafı ve bu nedenle bir felsefesi vardır.[13]

Burada Öner'in görüşlerini değerlendirmek maksadıyla sorulması gereken sorular vardır. Klasik mantık, tamamen içeriğinden arındırılmış veya arındırılabilir mi? Klasik mantık, tamamen sembolik mantığa dönüşmüş ve klasik mantık diye bir şey kalmamış mıdır? Eğer bu sorular olumlu bir şekilde cevaplanırsa Öner'in görüşleri kabul edilmek zorundadır. Ancak mantığın ister konusu ister amacına göre yapılan tanımlarına[14] ve mantığın gelişim seyrine bakıldığında, böyle bir sonuca varmanın oldukça zor olduğu görülmektedir. Yanlışın önüne geçmek ve doğru düşünmeyi öğretmek, başka bir ifadeyle "doğru düşünmenin bilimi" olan bu disiplinin tamamen içerikten sıyrılması pek mümkün gözükmemektedir. Diğer yandan birden fazla mantık sistemleri düşünülüyor ve sembolik mantıkla birlikte klasik mantık da bir mantık çeşidi olarak varlığını sürdürdüğü kabul ediliyorsa, sembolik mantık

11 Necati Öner, "Mantıkçı Baba-Oğul Ahmet Cevdet, Ali Sedat?", *Felsefe Yolunda Düşünceler* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 155-157; "Türkiye'de Yeni Mantık Cereyanlarının İlk Habercisi: Ali Sedat", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/4 (1959): 62-63.

12 Öner, "Mantıkçı Baba-Oğul Ahmet Cevdet, Ali Sedat?", 156; "Türkiye'de Yeni Mantık Cereyanlarının İlk Habercisi: Ali Sedat", 63.

13 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 168.

14 Necati Öner, *Klasik Mantık*, 19.

için içeriksel arınma gibi klasik mantığın da önemli oranda içeriksiz olduğu veya salt formel olduğu ne kadar iddia edilebilir? Varlığı anlamaya veya varlığa uygulamaya gelince bu formel boyut içeriksel bir okumayı da gerektirmez mi? Varlık okuması olmadan salt formel oluş, düşünsel bütün problemlerimize ne derece çözüm üretebilir? Ne kadar işlevsel olabilir? Bunun mümkün olmadığını, klasik mantığın tamamen içerikten, felsefeden arındırılamayacak yönlerinin bulunduğunu düşünüyoruz. Nitekim mantığın ilkeleri, kavramların oluşumu, kavramların tümellik-tikellik durumları, önermelerin modaliteleri, akıl yürütmeler gibi mantığın temel konuları tamamen içerikten arındırılamaz. Eğer böyle olsaydı hala tartışılan bu mevzular felsefenin ilgisinden çıkmaları gerekirdi. Oysa böyle olmadığı görülmektedir. Bunu iki örnekle izah etmeye çalışalım. İbn Rüşd'ün de kabul ettiği gibi Aristoteles'in önermelerin karşı-olum sisteminde (A) önermesi ile (I) önermesi arasında gerçekleşen altıklık ilişkisinde, bunların birbirini sadece gerektirmeleri söz konusu iken, yani bunlar arasında karşıtlık düşünülmezken, İbn Sînâ'cı sistemde ise bunlar arasında gerektirme olduğu gibi karşıtlığın da olduğu düşünülmüştür.[15] Bu konuda farklı yaklaşımlar, içerik okumasına göre oluşmaktadır. Eğer salt formel bir okumaya bağlı kalınırsa söz konusu farklılıklar meydana gelmezdi. Benzer şekilde içeriksel okumaya tabi tutulmadan salt formel olarak modaliteler hakkında ne kadar bilgi sahibi olunabilir?

Nitekim mantığın içerikten arındırılmasıyla, önermelerin karşı-olum ilişkilerinde sıkıntının meydana geldiğine Öner de çelişmezlik ilkesini ele alırken dikkat çekmektedir. Klasik önermeler mantığının karşı-olum ilişkilerinde, karşıtlık ve çelişiklik bir birinden farklıdır. Çelişik önermelerin hükmü, "Bütün insanlar cesaretlidir" ve "Bazı insanlar cesaretli değildir" örneklerinde görüldüğü gibi birinin mutlak doğru, diğerinin ise yanlış olmasıdır. "Bütün insanlar öğretmendir" ve "Hiçbir insan öğretmen değildir" karşıt önermelerde ise görüldüğü gibi, çelişiklerde söz konusu olan, birinin doğru diğerinin yanlış olması hükmü söz konusu değildir. Her ikisi birlikte doğru olmasa da her ikisinin birlikte yanlış olması mümkündür. Nitekim mümkün modalitesinde olan son iki önerme de yanlıştır. Öner, çelişikliğin tamamen biçimsel olduğu ve önermelerin içerikleri dikkate alınmadığı takdirde, karşıt olmayı ifade eden önerme çiftinin çelişme ilişkisine sahip olacağını göstermeye çalışır. Buna göre karşı-olum ilişkisinde önermelerin karşıt ve çelişik olarak farklılaşmaları tamamen önermelerin içeriklerinin hesaba katılmasıyla mümkün olmaktadır. Eğer söz konusu karşıt önermeler, salt biçimsel olarak alınırsa çelişme ortaya çıkar ve karşıt önermelerden bah-

15 Bu konu hakkında ayrıntılı bilgiler için bk. Muhammet Nasih Ece, *İbn Rüşd'ün Önermeler Mantığı ve Aristoteles Temelleri* (Konya: Çizgi Yayınevi, 2018), 208-210.

sedilemez.[16] Öner, içerikten arınmayla karşıtlık ilişkisinin kalamayacağına dair olumsuz bir ifade kullanmaz. Ancak zihin dünyamızı ve olgusal gerçekliğimizin önemli bir parçası olarak karşıtlığı ortadan kaldırmanın mümkün olmadığı açıktır. İşte mantığın içerikten tamamen arındırılamaması, onun felsefeyle olan ilişkisinin devam etmesi anlamına gelmektedir.[17]

Öner'in mantık felsefesi bağlamında felsefe-mantık ilişkisine dair vardığı sonuçlar, şüphesiz onun mantık ve felsefeden ne anladığıyla yakından ilişkilidir. Bu nedenle onun mantık ile felsefeyi nasıl birbirinden ayırdığına bakmamız gerekir. O, mantık bilimini şu ifadelerle anlatır:

> "Mantık alanı sınırlıdır. Hatta en dar bilgi koludur. Mantık biliminin verileri evrenseldir. Onun evrenselliği belli bir varlık alanını konu edinmesinden kaynaklanmaktadır. Onun objeleri fiziğin objeleri gibidir; var olan şeyler olarak keşfedilir. Mantıkçı bunları bulur ve ortaya çıkarır. Charles Serrus, 'Mantık, düşünme kanunlarının pozitif bilimidir' derken mantığın böyle bir karakterini belirtmek istiyordu. Mantığın objeleri en genel ifadesiyle kavramlar, hükümler ve hükümler arası ilişkilerdir. Mantığın objeleri fiziğinkiler gibi gerçek objeler değil, matematiğin objeleri türündendirler.18 Mantıkçı işlediği konu karşısında objektiftir. Fizikçinin kişiliği eserine ne derece tesir ederse, mantıkçınınki de o kadardır".[19]

Öner, bilimlerle karşılaştırmak suretiyle felsefeyi ise şu ifadelerle dile getirir:

> "Felsefeye gelince, alanının sınırını çizemeyiz. Diğer bilgi dallarının bittiği yerde o başlar. Felsefenin verileri evrensel değildir. Felsefe eserlerinden filozofun kişiliği kendini gösterir. Bu bakımdan felsefe sanata benzer. Bilimlerin

16 Necati Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", *Felsefe Yolunda Düşünceler* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 99-100.

17 Mantığın felsefeyle olan ilişkisine dair Heinz Heimsoeth'un düşüncelerini burada zikretmeye değer buluyoruz. Mantığın ontolojiden büsbütün soyutlanarak incelenip incelenemeyeceğini soran Heimsoeth, Kant'ın mantık alanında, "insan anlayış yeteneğinin kendi kendisiyle kaldığı" görüşüne karşın mantığın sadece düşünmenin bir düşüncesi olmadığını ileri sürer. Ona göre mantık, bilginin objelerinden tamamen vazgeçemez ve kendi tarzında bir "ilk felsefe"dir. Kant'ın düşüncesine karşı, Christian Wolff'un "teorik ve statik felsefe için temel olabilecek girişi mantık sağlamaktadır" görüşünü benimseyen Heimsoeth, sonuç olarak ontoloji, bilgi teorisi ve mantığı birer felsefî bilim olarak kabul eder. Bunlar birbirinden bağımsız olmakla beraber bağlantılı olan disiplinlerdir. O, bu felsefe disiplinlerin her üçünü de birbirinden tümüyle soyutlanamazlığını mantığın ilkeleri üzerinde göstermeye çalışır. Bk. Heinz Heimsoeth, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, trc. Takiyettin Mengüşoğlu (Ankara: Doğubatı Yayınları, 2007), 40, 46-47. Ayrıca bk. Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, trc. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 2010), 24.

18 Öner, ilk önce mantığın objelerini fiziğin objelerine, ardından matematiğin objelerine benzetmektedir. Fiziğe benzetmesi konusunun sınırlı ve bir tür keşif olması, matematiğe benzetmesi ise objelerin soyutluğu bakımından düşünülmelidir.

19 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 166.

> verileri üzerinde zihinlerin anlaşması olur. Fakat felsefe ve sanatın verileri üzerinde böyle bir anlaşmayı sağlamak mümkün değildir. Bilimler, eğer deyim yerinde ise her aklın kavrayabileceği bir görüş açısından konusuna bakar. Felsefe ve sanatta ise bu görüş açısı kişiseldir; sanatçının ve filozofun kendine has bir açısıdır. Bunlar konularına kendi kişiliklerinden bakarlar. Şöyle de diyebiliriz: bilimsel ifadeler, ifade ettikleri objeye bağlıdırlar; felsefe ve sanattaki ifadeler ise daha çok filozof ve sanatkâra bağlıdırlar".[20]

Yukarıda alıntılanan metinlere göre mantık, kendine has dar konusu, verileri evrensel ve objeleri keşfedilen olması bakımından fizik gibi; zihinsel olması bakımından da matematik gibi bir bilimdir. Bu nedenle mantıkçı, mantığın konuları karşısında objektif tavırlı olmalıdır. Felsefe ise konuları sınırsız, keşfedilen değil, türetilen tarzdadır. Bu nedenle felsefeci sisteminde etkisini gösterdiği için felsefe evrensel değildir.

Kendisiyle yapılan bir mülakatta da Öner, mantığın bilim, sanat ve metot olarak farklı şekillerde düşünüldüğü, ancak kendi tercihinin mantığın fizik gibi bir varlık bilimi olduğu şeklindedir. Ona göre mantık bir bilim dalı olduğuna göre, dinden, bilimden, sanattan her bilgi kolundan felsefeye kapı açıldığı gibi mantığa da kapı açılmaktadır.[21] Böylelikle mantığın bir felsefesi olur ve mantık felsefesi, matematik felsefesi, fizik felsefesi ve tarih felsefesi gibi bilim felsefesi içinde yer alır. Burada mantık ve felsefeye ilişkin dikkat çekilmek istenen temel husus, mantığın belli ve dar konusuyla bir bilim olduğu, felsefenin ise geniş konu alanıyla bilgi dalların bittiği yerde başlamasıdır. Bu da mantık felsefesini var kılan temel sebeptir.

Bu mesele bağlamında, mantığın bir alet (sanat/metot/teknik) olup olmaması hususuna da değinmemiz yerinde olur. Bu konuda Öner'in yaklaşımını belirginleştirmek için öncelikle bu meselenin tarihsel arka planına bakmamız gerekir. Tarihsel süreç içerisinde mantığın felsefeyle ilişkisine dair başlıca üç yaklaşım var olmuştur: Bunlardan birincisi, bir alet olması münasebetiyle, mantığın felsefeye giriş olduğunu savunan yaklaşımdır ki, burada mantık felsefeye dâhil edilmez. Bu yaklaşım, Aristoteles'in takipçileri olan peripatetiklerce benimsenmiş ve haklı olarak Aristoteles de buna dâhil edilmiştir.[22] İkincisi, mantığı fizik ve ahlak ile birlikte felsefenin üç

20 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 166-167.

21 Recep Kılıç, "Prof. Dr. Necati Öner ile 'Düşüncelerin Gelişim Seyri' Üzerine Yapılan Mülakat", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (trhsiz): 9; Ayrıca bk. Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 168.

22 Günther Patzig, "Mantık Nedir?", *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, trc. Doğan Özlem (İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990), 63. Kneale-Kneale, Platonik kökene sahip Peripatetik geleneğin mantığı hiçbir zaman felsefenin bir parçası olarak görmediklerini belirtirler. Bunun aksine onlar için mantık, bir yetenek olarak sanattır. Bk. William Kneale-Marta Kneale, *The Development of Logic* (London: Oxford at the Clarendon Press, 1962), 14-15.

temel disiplininden biri olarak kabul eden Stoacıların yaklaşımıdır.[23] Ayrıca bu tasnif Platon'a da atfedilmektedir.[24] Geriye mantığın hem felsefenin bir disiplini/parçası hem de yöntembilimi/aleti olduğu şeklindeki ilk iki görüşü içerecek, uzlaştırıcı tarzda bir üçüncü görüş kalmaktadır.[25] Buna göre mantık, kimi durumda bir alet olarak felsefeye giriş, kimi durumda da felsefenin bir disiplinidir. Dolayısıyla sözü edilen kategorilerden sadece birine hasredilmesi doğru değildir.[26]

Öner, kendi düşüncelerini dile getirmek bakımından yazdığı eserlerde, mantığın bir alet/sanat/teknik/metot olduğuna dair hiç bir ifade geçmemektedir. Bununla birlikte dolaylı olarak onun bir yöntem bilim olma durumunu da reddetmez. O, mantığın bu yönüne dikkat çekmek gibi bir yaklaşım içerisinde olmadığı gibi, böylesi bir vurgunun mantığı basitleştireceği düşüncesindedir. Bir çalışmasında, "mantık bir metodolojiden çok varlık bilimidir" ifadesini kullanan Öner, açıkça metodolojik boyutu olmakla birlikte mantığın müstakil bir bilim olduğunu belirtmektedir.[27] Buna göre mantık, metodolojik bir özellik taşımakla birlikte esas kendinden bir bilimdir. Bu sebepten onun zihninde mantığın bir teknik veya alet olma durumunu kayda değer olmayan bir ayrıntı olarak görmek yanlış olmaz.

---

23 Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, trc. Candan Şentuna (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 313; Jean Brun, *Stoa Felsefesi*, trc. Medar Atıcı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 35-36; Patzig, "Mantık Nedir?", 63.

24 Abdülhamid I. Sabra, "İbn Sînâ'da Mantığın Konusu", trc. Yusuf Daşdemir, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2015): 221. Ahmet Arslan'a göre Platon'un felsefeyi mantık, fizik ve ahlak şeklinde ayırdığına dair görüş, Akademi'deki öğretim için geçerli olabilir. Ancak kendisinin de belirttiği gibi Platon'un eserlerinde felsefenin böylesi bir bölünme şekli söz konusu değildir. Bk. Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi II*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008), 192.

25 Neo-Platonistler ile İbn Sînâ'nın bu yaklaşımı benimsediklerini söylemek mümkündür. İbn Sînâ, mantığın diğer bilimlerle paylaşmadığı, kendine has bir konusu olduğunu ileri sürer. Ancak ona göre bu konunun doğası nedeniyle mantığın amacının diğer alanlara yardımcı olmak olduğunu da savunur. Bu haliyle mantık bir yöntembilimdir. Ancak felsefe kavramı teorik alanların bütün şekillerine uygulandığı takdirde felsefenin bir parçası ve diğer parçaların da bir aleti konumundadır. Neticede İbn Sînâ'nın nazarında mantık bilimin hem felsefenin bir disiplini hem de diğer disiplinler için bir alet olarak düşündüğünü söyleyebiliriz. Ancak İbn Sînâ'ya göre mantığın felsefenin bir parçası mı, yoksa bir aleti mi olduğu sorusu, hem yanlış hem de gereksizdir. Yanlış olması, söz konusu mantığa düşünülen iki rol arasında bir çelişki var sayılması açısındandır. Oysa böyle bir çelişki yoktur. Gereksiz olması ise böylesi bir tartışmanın herhangi bir fayda sağlamadığı noktasındadır. Bk. İbn Sînâ, *Kitâbu'ş-Şîfâ: Mantığa Giriş*, trc. Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006), 8-9; *İşaretler ve Tembihler*, trc. Ali Durusoy-Muhittin Macit-Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 1. Ayrıca bk. Durusoy, "İbn Sînâ'nın Klasik Mantığa Katkıları", *İslam Felsefesinin Sorunları,* ed. Mehmet Vural (Ankara: Elis Yayınları, 2003), 190; Sabra, "İbn Sînâ'da Mantığın Konusu", 227-228.

26 Söz konusu benzer tasnifler için bk. İbrahim Emiroğlu, "Mantığın Diğer Bilimlerle veya Alanlarla İlişkisi", *Mantık Yazıları* (Ankara: Elis Yayınları, 2016), 12.

27 Necati Öner, "Türkiye'de Mantık Çalışmaları", *Felsefe Yolunda Düşünceler* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 139.

Mantığın bir yöntem bilim oluşu onun edindiği konusundan geldiğini düşünecek olursak, öncelikli olan konusu itibariyle mantığın değerlendirilmesi gerektiğidir. Çünkü mantığın konusu olmazsa konusuna bağlı olarak onun yöntem bilim niteliğinden bahsetmek de mümkün olmayacaktır. Eğer mantık bir yöntem bilim olarak zikredilmeye değer ise bu şüphesiz onun edindiği konusundan gelmektedir. Bu sebeple Öner'in mantığın bir bilim veya sanat/alet/teknik/yöntem bilim oluşuna dair düşünceleri, öncelik-sonralık bakımından değerlendirilmelidir. Zihinsel varlığın özel bir türünü konu edinmekle bilim olması önce, bundan ötürü bir yöntem bilim olması ise sonradan gelir.

Mantığın felsefenin bir disiplini olduğuna dair görüş ise Öner'den en uzak olan yaklaşımdır. Çünkü onun tutumu, mantığın tamamen felsefenden arındığı veya arınması gerektiği yönünde olmuştur. Mantığın hem felsefenin bir disiplini hem de bir aleti olduğu şeklinde ki yaklaşım ise ilk ikisine dair yapılan değerlendirmelerde belirginleşmektedir. Buna göre mantık ne felsefenin bir disiplini ne de ne salt aletidir. Mantık, felsefe ve bilimlerin onsuz yapamayacağı bir yöntem bilim olabilir, ancak yöntem bilim olmadan önce kendinden bir bilimdir.

Öner'in mantık bilimine dair ne alet ne de felsefenin bir parçası olduğuna dair görüşleri, söz konusu yaklaşımlardan tamamen farklı olduğu söylenebilir mi? Modern dönemlerde bilimlerin felsefeden ayrıldığı düşünüldüğünde ve onun mantığı müstakil bir bilim olarak felsefenin dışında değerlendirmesi bakımından, söz konusu üç görüşle de uzlaşmaz olduğu söylenebilir. Ancak klasik dönemlerde felsefenin bugünkü anlamda bilimleri içerdiği hesaba katıldığında, klasik felsefeye göre onun mantığı, felsefenin bir disiplini olarak gören yaklaşımdan çok da uzak düşünülemez. Öner, özellikle mantık bilimini objeleri bakımından matematiğe benzetse de bir bütün olarak daha çok fiziğe benzetmektedir.[28] Fiziğin son dönemlere kadar doğa felsefesinin bir parçası olduğu düşünüldüğünde, o zaman fizik gibi mantığın da felsefenin bir disiplini olarak görülmesi ihtimal dışı değildir. Modern zamanlarda ise Öner'in belirttiği gibi konu, kavram, problem ve yöntemiyle mantık, felsefeden ayrılmıştır. Bu hususiyetiyle onun mantığı bir bilim olarak değerlendirmesi kaçınılmazdır.

Mantık Felsefesinin Gerekliliği

Mantık felsefesine dair Öner'in ele aldığı ikinci mesele ise mantık felsefesine duyulan ihtiyaçla ilgilidir. Mantık, düşünce kanunların pozitif bilimi olarak tamamen felsefeden ayrı düşünüldüğü için onun konularını konuşmak,

28 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 166.

felsefe tavrıyla değil, bilimin tavrıyla olmalıdır. Ancak bilimin dışsal bir perspektif edinmeden içyapısında çözemeyeceği sorunları söz konusudur. Çözülemeyen sorunların varlığı, o bilimi kendisinin dışında bir arayışa sevk eder ki, bu felsefeden başkası olamaz.

Mantık felsefesinin gerekliliğine dair Öner'in düşüncelerini, bilim felsefesinin gerekliliği için ileri sürdüğü görüşlerinde bulmaktayız. O, bu gerekliliği, insan zihninin bilim içerisinde kalarak, bilim dalının sunduklarıyla yetinmemesine bağlamaktadır. Ona göre insan zihni, ilgilendiği bilim dalını aşmak istiyor. Çünkü herhangi bir bilim, kendi içerisinde kalarak insan zihninin tüm ihtiyaçlarını karşılayamayabilir. Zihin, bilimlerin tespit ettiği olguların, kanunlarının, nedenlerin üzerinde durarak bilimin ortaya koyduğu verilerin ötesinde nelerin bulunduğunu öğrenmek istiyor. İşte bilim insanın kendi araştırmaları içinde kalarak bulamadığı, ancak dışına çıkmak suretiyle cevaplayabileceği soruların varlığı felsefeye kapı aralamaktadır.[29] Bilimlerde olduğu gibi mantıkta da mantıkçı, salt mantıkçı kalarak cevaplayamadığı soruların varlığı onu bir mantık felsefesi inşasına götürmektedir. Böylece mümkün olan mantık felsefesi, mantık biliminin yöntemleriyle değerlendirilemeyen temel ilke, kavram ve problemleri inceleyip uygun seçimler yapmasını sağlamaktadır.[30] Mantık felsefesinin mahiyetini belirleyip ona duyulan ihtiyacı çözümledikten sonra şimdi de Öner'in dikkate sunduğu mantık felsefesinin problemlerine geçebiliriz.

Mantık Felsefesinin Problemleri

Öner, mantık felsefesinin birçok probleminin olduğundan bahsederek bunlardan sadece dört tanesi hakkında görüş bildirmektedir. Bunlar, mantığın ilkeleri (1), kavramaların varlığı (2), önermelerin modalitesi (3) ve kıyasın değeriyle (4) ilgilidir.[31]

(1) Akıl ilkeleri de denen mantığın ilkeleri özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü halin imkânsızlığı ve yeter sebeptir. Bunların dışında başka ilkelerden bahsedilebilse de bunlar temel ilkeler olarak düşünülmüştür. Öner'in belirttiği gibi insan zihni, aklını idare eden ilkeler üzerinde bile düşünmekten kendisini alıkoyamıyor. Ona göre insan zihni bu ilkeler üzerinde düşününce bir takım sorunlar ortaya çıkar: Mantık ilkeleri evrensel midir değil midi?[32] İl-

29 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 168.

30 Gürünberg, "Mantık Felsefesi", 376.

31 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 168-169.

32 Öner'in doçentlik çalışması, mantık ilkelerinin kaynağına dairdir. Öner burada Fransız Sosyoloji Okulu'nun mantık ilkelerini toplumsal olguda temellendirmelerine karşı çıkarak bu ilkelerin insanın özünde, doğuştan var olduğunu temellendirmeye çalışır. Bk. Necati Öner, *Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi* (İstanbul: Divan Kitap, 2011).

keler arasında herhangi birisine uyulmadan doğru düşünmek mümkün olur mu? İlkelerin gerçek dünyayla uygunlukları ne düzeydedir? Onun düşüncesinde bu sorular, mantık felsefesinin mantık ilkelerine dair temel problemlerini teşkil etmektedir. İlkelerin ne oldukları, nasıl anlaşılmaları gerektiği, ne ifade ettikleri gibi meseleler mantık biliminin işidir. Ancak söz konusu soruların araştırılması mantığın değil, mantık felsefesinin işidir.[33]

(2) Bilindiği gibi klasik mantığın temel amacı ve temel konusu kıyası incelemek olmuştur. Kıyasın incelenmesi, önermeleri, önemeler de kavramların incelenmesini gerektir. Öner, kavramalar teorisinde mantıkçının görevini kavram çeşitlerini ve kavramalar arası bazı ilişkileri tespit etmekle sınırlar. Ancak kavramlara ilişkin insan zihni bu meselelerle yetinmiyor, bütün kavramları içine alan en genel kavramlar arayışına girer. Bu da bizi en genel yüklemler olan kategorilere götürür. Öner'e göre kategorilerin neler olduğu, kategorilerin sayıları, kategorilerin ve kavramların nasıl oluştukları, nereden kaynaklandıkları gibi temel problemler, mantık biliminin değil, bilgi felsefesiyle birlikte mantık felsefesinin problemlerdir.[34]

(3) Öner, önermeler mantığında da felsefeye açılan problemlerin olduğunu belirtir. Aristoteles'ten beri mantıkçılar, modal önermelerin mutlak, zorunlu, mümkün, imkânsız gibi çeşitlerini tespit ederek bunların birbirini gerektirme ve karşı-olum durumlarını inceleme konusu yaparak bunlarla ilgili önermeleri saymışlardır. Ancak Öner'e göre söz konusu modalitelerin mahiyetleri, modalite türlerinden olan zorunluluk, mümkün, imkânsızlığın ne olduğu ve bunların niceliği gibi meseleler felsefeye yol açmaktadır. İşte önermeler teorisine dair bu problemlerin tartışılması mantık felsefesinin işidir.[35]

(4) Öner'in işaret ettiği mantık felsefesinin problemlerinden, klasik mantık açısından en önemlisi de kıyaslara dairdir. Kıyasın yapısı, çeşitleri ve şekilleri üzerinde durmak mantıkçının görevidir. Kıyasın değeri nedir? Kıyas bize yeni bir bilgi verir mi? gibi sorunların cevabı ise mantık felsefesinin ilgi alanına girer. Öner, akıl yürütmelerden endüksiyon ve analojiye dair mantık felsefesinin problemlerine de dikkat çeker. Ona göre üzerinde en çok felsefî tartışmanın yaşandığı endüksiyon olmuştur. En yaygın tartışılan problemler de endüksiyonda genel bir hüküm çıkarma hakkının nereden kaynaklandığına dair olmuştur. Analojide de benzer tartışmalar yaşanmıştır. Analoji bağımsız bir akıl yürütme midir? Analojiyi endüksiyon veya dedük-

33 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 168.

34 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 168-169.

35 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 169.

siyondan birine indirgemek mümkün müdür? Her üç akıl yürütmenin birbiriyle ilişkileri nelerdir? gibi sorular bu alana dair mantık felsefesine açıklan sorulardır.[36]

Öner, mantık felsefesine dair sadece bu problemlere değinse de kendisinin de belirttiği gibi mantık felsefesinin problemleri yukarıda sayılanlardan ibaret değildir. Öner'in ele aldıklarıyla birlikte mantık felsefesinin bazı problemlerini şu şekilde zikretmek mümkündür: 1. Mantık kavramı (kendisiyle ilgili sorunlar) 2. İlkeler öğretisi 3. Mantığın birliği 4. Mantıklar 5. Kavramlar teorisi 6. Önermelerin modalitesi 7. Geçerlilik 8. Mantık değişmezleri 9. Doğruluk değerleri ve varlık kavramı 10. Dedüksiyonun değeri 11. Endüksiyonun değeri ve geçerliliği 12. Analojinin değeri ve hükmü 13. Mantığın kaynağı 14. Doğruluk değerleri ve varlık.[37]

Mantık felsefesine ilişkin çözümlemeler ve yer yer değerlendirmelerden sonra çalışmamızın ikinci aşaması olan Öner'in mantık ilkelerine yönelik düşüncelerine geçebiliriz.

Mantığın İlkeleri

Tarihi boyunca "akıl ilkeleri", "zihin ilkeleri", "varlık ilkeleri", "düşünme yasaları", "bilginin normatif yasaları" vb. şekillerde ifadelendirilen[38] mantığın ana ilkeleri özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü şıkkın imkânsızlığı olarak benimsenmiştir. Leibniz, bunlara bir de yeter sebep ilkesini ilave etmiştir. Ancak o, eklemede bulunurken bunların sayısını dört olarak değil, çelişmezlik ve yeter sebep şeklinde sadece iki ilke benimsemiştir.[39] Ondan sonra mantık ilkeleri genel olarak çelişmezlik ve yeter sebep olmak üzere iki şekilde kabul görülmüştür.[40]

Öner, Leibniz'in ikili sınıflamasını isabetli bulmakla birlikte, incelemesini dörtlü sınıflamaya göre yapar. Ayrıca o, bazı mantıkçılar tarafından bir mantık ilkesi olarak kabul edilmeyen yeter sebep ilkesini, ilk üçünden yapı itibariyle farklı değerlendirse de bir mantık ilkesi kabul ederek inceleme konusu yapar.[41]

36 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 169.

37 Çüçen, *Mantık*, 236-241; Özlem, *Mantık*, 349-361; Teo Gürünberg, *Sembolik Mantık El Kitabı 3* (Anakara: Metu Press, 2000), 339-341; "Mantık Felsefesi", 377-383.

38 Köz, *Mantık Felsefesi,* 18.

39 G. W. Leibniz, *Monadoloji,* trc. Devrim Çetinkasap (İstanbul: Pirhan Yayınevi, 2011), 29. Necati Öner, *İnsan Hürriyeti* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 13.

40 Öner, *Bilginin Serüveni* (Anakara: Divan Kitap, 2015), 28; "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 97; Edmond Goblot, *İlimler Sitemi*, trc. Fethi yücel (Ankara: Milli eğitim Basım Evi, 1965), 161.

41 Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 97, 106.

Özdeşlik İlkesi

"A, A'dır" veya "Bir şey kendisidir" şeklinde ifade edilen özdeşlik ilkesi, ilk olarak Elealı Parmenides tarafından ileri sürülmüştür.[42] Öner'in işaret ettiği şekilde ilk bakışta basit, hatta verimsiz gibi görünen bu ilke, doğru düşünmede zihnin uymak zorunda olduğu mantığın ilk temel ilkesidir. Diğer ilkelerin varlığı veya onlara uyulabilmesi, ancak bu ilkeyle mümkün olmaktadır. Yani tüm akıl yürütmelerimizin temelinde yer alan bu ilkeye uymayan bir zihin, çelişmezlik ve üçüncü şıkkın imkânsızlığını da anlamsız kılar.[43]

Mantıklı düşünürken bu ilkeye nasıl uyulur? Öner, bu soruyu herkesin anlayabileceği şekilde, insanların günlük hayatlarında sık sık yaşadıkları diyalog ve tartışmalar üzerinden cevaplamaya çalışır. Ona göre düşünsel bir faaliyette veya akıl yürütmede bir zihin tarafından başlangıçta bir kavrama hangi anlam verilmişse süreç boyunca o kavram, aynı anlamda sürdürülmelidir. Bu, fikirlerin sağlamlığı ve akıl yürütmelerin tutarlılığı açısından zorunludur. Doğru düşünmede tek bir zihnin iç işleyişinde bu ilkeye uyma zorunluluğu olduğu gibi, diyalog ve tartışmalarda da zihinlerin bu ilkeye uyma zorunluluğu vardır. Öner, diyaloglarda özdeşlik ilkesine uyulmasının gerekliliğini şu şekilde anlatır: "Diyaloğa katılanlar, kullandıkları terimlere aynı anlamı vermiş olmaları gerekir ve anlaşma bu şekilde sağlanabilir. Diyalogda taraflarca kullanılan kelimelere farklı anlamlar verilirse, bu fikir karışıklığına yol açar, sonuç olarak anlaşma gerçekleşmiş olmaz". Ona göre iyi niyetlere rağmen toplumsal hayatta meydan gelen kavgaların başta gelen nedenlerinden birisi de özdeşlik ilkesine uyulmamasıdır.[44]

Özdeşlik ilkesi salt zihinsel bir ilke midir? Yoksa zihinsel olmakla birlikte bir varlık ilkesi midir? Öner, bu ilkenin varlıkla ilişkisini ele almadan önce bunun tarihsel arka planına dikkat çekmektedir. Buna göre özdeşlik ilkesini ilk defa varlığa uygulayan Parmenides, bunu "var olan vardır, var olmayan da var değildir" şeklinde ifade etmiştir.[45] Leibniz, özdeşlik ilkesini "bir şey ne ise odur" ve onun takipçilerinden Christian Wolff da "her var olan şey ne ise yine kendisinin aynıdır" şeklinde ifade etmektedirler. Buna karşın bu ilkeyi kabul etmeyen filozoflar da olmuştur. Bilindiği gibi Heraktilotus'a göre evrende herhangi bir sabitlik yoktur. Her şey görünüştür ve bu görünüşler dünyası sürekli değişmektedir. Onun "bir nehirde bir kez yıkanır" sözü,

42 Walther Krantz, *Antik Felsefe*, trc. Suat Baydur (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1994), 81, 84, 87; Heimsoeth, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, 52.

43 Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 98.

44 Öner, *Bilginin Serüveni,* 28; "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 98.

45 Walther Krantz, *Antik Felsefe*, 81.

her şeyin bir değişim içerinde bulunduğunu ifade etmektedir.[46] Yeni Çağda Hegel'in diyalektik felsefesi de özdeşlik ilkesinin reddini gerektirmektedir. Onun "bugünkü bedenim dünkü bedenim değildir" sözü, diyalektik sürecin yaşanan gerçekliğini dile getirmektedir.[47]

Görüldüğü üzere özdeşlik ilkesinin varlığa uygulanmasında, ilkenin gerçekliği ve gerçek dışılığı şeklinde iki temel yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Bir yandan zihnimizin kabul etmekten başka bir çaresi olmadığı, "her şeyin kendisi olduğu" zihinsel gerçeklik, öte tarafta gözlem ve deney dünyamızda her an yaşadığımız değişimin olgusal gerçekliğiyle yüz yüzeyiz. Öner, bu problemi kavramsal ve olgusal gerçeklik şeklinde ikili ayrıma gitmek suretiyle çözmeye çalışır. Özdeşlik ilkesinin nasıl anlaşılması gerektiği ve geçerlilik sınırının belirlenmesinde onun şu sözleri dikkate değerdir:

> "Tecrübe alanında, yani maddi dünyada değişmenin bulunduğunu her an gözlemliyoruz. Bu husus, Heraklit ve Hegel'in sözlerini doğrulamaktadır. Burada şöyle bir durum ortaya çıkıyor. Bildiğimiz bir insanı ele alalım. Mesela Ahmet Bey çocukluğunda, gençliğinde, yaşlılığında bedeni hep değişik bir durum arz etmektedir. Mesela Kızıl Irmak, suyuyla kenarlarıyla her an değişmektedir, ama Ahmet Bey hep aynı Ahmet Beydir, Kızıl Irmak hep aynı Kızıl Irmaktır. Aynı olmak, değişmeyen demektir. O halde bunlarda değişmeyen nedir? Bana öyle geliyor ki değişmeyen onların kavramlarıdır. Daha açık bir ifadeyle onların kavramlarının seçikliğidir. Daima değişme karşısında kalan zihin, bir şey yapamaz, onu anlamak için adeta onu donduruyor, yani kavramını yapıyor. Bu bir anlamda, zihin, var olanı anlamak için onu rasyonalize ediyor demektir. O halde değişmeyen, aynı kalan var olanların kavramlarının seçiklikleridir".[48]

Özdeşlik ilkesini olgusal dünyanın dışında, salt zihinsel olanda, açık örneklerle izah eden Öner'e göre sonuç olarak duyusal âlem, zaman ve mekân içinde var olduğu ve sürekli bir değişime bağlı olduğundan özdeşlik ilkesinin burada geçerli olduğu söylenemez. Zihin, dış dünyaya yönelerek onun nesnelerini anlamak için kavramlaştırmaya çalışır. İşte özdeşlik ilkesi, değişmeye tabi olmayan zaman ve mekân dışı var olanlara, yani kavramlara uygulanabilen bir ilkedir.[49] Dolayısıyla özdeşlik ilkesinin doğru yorumlanması, kavramsal ve olgusal şeklinde ikili gerçekliğin kabul edilmesiyle mümkün olmaktadır.

46 Walther Krantz, *Antik Felsefe*, 58.

47 Öner, *Bilginin Serüveni,* 28; "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 106-107.

48 Öner, *Bilginin Serüveni,* 29. Ayrıca bk. Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 107-108.

49 Öner, *Bilginin Serüveni,* 29; "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 108.

Çelişmezlik İlkesi

Çelişmezlik ilkesi, kısaca "A, A-olmayan değildir" şeklinde ifade edilir. Ontolojik olarak bir şey, aynı zamanda ve aynı koşullarda hem kendisi hem de kendisinin dışında bir şey olamaz. Zihin bunlardan hangisini evetlerse diğerini değillemek zorundadır. Biri doğru olursa diğeri yanlış olmak zorundadır. İşte bu zihinsel yasa, çelişmezlik ilkesi olarak isimlendirilmiştir. Çelişmezlik ilkesinden bahsedebilmemiz için çelişkinin her iki tarafı için bazı şartların olması gerekir. Bunu Öner'in örnekleriyle izah edecek olursak, "Oda aydınlıktır" ve "Oda aydınlık değildir" önermeleri karşıt, ancak çelişik değildirler. Gündüz ve gece durumlarına bağlı olarak her iki önerme de doğru olarak değerlendirilebilir.[50] Çelişikliğin tanımını yapan ve şartlarından ilk bahseden Aristoteles, çelişmezlik ilkesini, "aynı niteliğin, aynı zamanda, aynı özneye, aynı bakımdan hem ait olması hem de ait olmaması mümkün değildir"[51] şeklinde dile getirir. Dolayısıyla mantıksal ifadeyle, çelişik iki önermelerden biri olumlu, diğeri olumsuz olmak zorundadır.

Öner'in çelişmezlik ilkesine dair görüşlerini üç temel problem üzerinde ele almaya çalışacağız. Bunlar, karşı-olum ilişkilerinde çelişki ile karşıtlığın farklı oluşu, çelişmezlik ilkesinin kaynağı ve bu ilkenin varlığa uygulanmasıyla ilgilidir.

Klasik mantıkta karşıt (tezât) önermeler ile çelişik (tenâkuz) önermeler birbirinden ayrı düşünülmüştür. Örneğin, "Bütün insanlar cesaretlidir" ile "Hiçbir insan cesaretli değildir" önermeleri karşıt, ancak çelişik değildirler. "Bütün insanlar cesaretlidir" ile "Bazı insanlar cesaretli değildir" önermeleri ise çelişiktirler. İki önerme arasında çelişikliğin olabilmesi için hem nitelik hem de nicelik farklılığı olması gerekir. Karşıt önermelerin her ikisi birlikte yanlış olabilirken, çelişik önermelerden birinin doğru, diğerinin yanlış olması zorunludur. Burada söz konusu iki önerme türünün formel yapılarına dikkat çeken Öner'e göre, eğer önermelerin içerikleri dikkate alınmazsa her karşı-olumu ifade eden önerme çifti, çelişiklik ilişkisini gösterecektir. Dolayısıyla burada karşıtlık denen ilişkiden bahsedebilmek için yargıların içerik okumasına tabi tutulması gerekir.[52]

Çelişmezlik ilkesine dair dikkate değer bir mesele de onun kaynağına dairdir. Öner, bu konuya ilişkin tutumunu, Fransız Sosyoloji Okulunun bu

50 Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 98.

51 Aristoteles, *Metafizik*, trc. Ahmet Arsalan (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996), 1005 b 19-20, 201-202. Ayrıca bu ilkenin mantıksal ifadesi için bk. Aristoteles, *Yorum Üzerine*, trc. Saffet Babür (Ankara: İmge Kitapevi, 2002), 17 a 34, 13; *İkinci Analitikler*, trc. Ali Houshiary (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 77 a 10-22, 24.

52 Öner, *Bilginin Serüveni,* 29-30; "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 99-100.

probleme dair yaklaşımını tartışarak belirlemeye çalışır. Fransız Sosyoloji Okulunun önemli isimlerinden Lévy-Bruhl ilk eserlerinde etnologların ilkel toplumlar üzerinde yaptıkları gözlemlerin verilerine dayanarak, bizden farklı bir şekilde, çelişmezlik ilkesinin ilkel insanın zihninde tamamıyla etkin olmadığı sonucuna varmıştır. Bu sebepten o, böyle bir zihinsel durumu, alojik ve antilojik değil, prelojik olarak isimlendirmektedir. Lévy-Bruhl'un daha sonra bu fikirlerden vazgeçtiğine değinen Öner'e göre, çelişmezlik ilkesi sonradan kazanılmış, yani insan evriminin belli bir anında ortaya çıkmış bir ilke değil, insanla beraber var olan ve her insanda her zaman geçerli olan evrensel bir ilkedir.[53] Burada Öner, ilkel ve modern insanda akıl yürütmelerin farklılığını mantığın ilkelerinin farklı olmasında değil, zihniyetin farklılığında aranması gerektiğini ileri sürer. Ona göre zihniyet, mantığın içinde insanın yöneldiği alandır. İnsanlar, aynı mantığı kullandıkları halde farklı sonuçlara varmaları onların farklı zihniyetlere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.[54]

Bu konuda dikkate değer belki de önemli mesele, çelişmezlik ilkesinin varlığa uygulanmasıyla ilgilidir. Burada iki temel yaklaşımdan bahsedebilir. İlki, klasik mantık tarafından ileri sürülen çelişmezlik ilkesinin varlıkla uyumlu olduğu düşüncesidir. Diğeri ise diyalektik mantığı savunanlar tarafından ileri sürülen çelişmezlik ilkesinin varlıkla uyumlu olmadığı düşüncesidir. Öner, kendi görüşlerinden önce karşı çıktığı diyalektik mantığın veya bu mantığa dayanan diyalektik materyalizmin görüşlerine değinir. O nedenle öncelikle diyalektikçi yaklaşımın görüşlerine kısaca değinmemiz yararlı olacaktır.

Çelişmezlik ilkesinin dış dünyada geçerli olmadığını düşünen en önemli filozofların başında Hegel gelmektedir. Ona göre varlık oluştur ve oluş kendi içinde çelişmeyi ihtiva eder. Bu nedenle daha önce ortaya konan mantığa göre âlem anlaşılamaz; âlemin anlaşılması diyalektik mantıkla mümkün olabilir. Hegel'in diyalektik metodunu alarak tamamen maddeye uygulayan Marx ve Engels de maddenin gelişimini tamamen diyalektik gelişmeye tabi tutmuşlardır. Buna göre gerçek, değişiyorsa, onun özünde hem kendisi hem de kendisinden başka bir şey olmasındandır.[55]

Diyalektik materyalist yazarlardan G. Poitzer'ın Mao Çe-tung'tan aktardığı şu ifadeler diyalektik bakışı özetler niteliktedir: "Şeylerin gelişmesinin

53 Necati Öner, "Üç Temel Zihniyet", *Felsefe Yolunda Düşünceler* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 65; *Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi,* 53-55; *Bilginin Serüveni,* 30; "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 100-101.

54 Öner, "Üç Temel Zihniyet", 65. Zihniyetin çalışma biçimleri ve türleri için aynı çalışmaya bakılmalıdır.

55 Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 108.

ana nedeni dışta değil içte, yani şeylerin iç çelişmelerindedir. Şeylerin hareketleri ve gelişmeleri, içlerinde bu gibi çelişmelerin varlığı sebebiyle meydana gelir. Bir şey içindeki bu çelişme, gelişmenin ilk sebebi olup, bir şeyin öteki şeylerle ilişkileri ikinci derecen bir sebeptir".[56] Sonuç olarak, diyalektik materyalizme göre eşyanın kendisi bizzat çelişme halindedir. Buna göre mantığın bir ilkesi olan çelişmezlik ilkesi eşyada geçerli değildir.[57]

Klasik mantıkçılara göre ise çelişmenin şeylerin içerisinde bulunması imkânsızdır. Çelişkilerin birliği (içtimâ-i nâkîzayn) var olmadığı gibi var olması da mümkün değildir.[58] Öner, bu çerçevede diyalektik materyalizme yapılan bazı itirazlara değinerek, bunlardan H. Z. Ülke'nin görüşlerini değerli bulur. Ülken, *Tarihî Maddeciliğe Reddiye* adlı eserinde çelişmezlik ilkesinin iptal edilmesine dönük çabaların Heralitos'a kadar uzandığına değinerek ondan bize gelen değişim fikrinin eleştiriye tabi tutulması gerektiğini söyler. Ona göre, değişmenin olabilmesi için değişmeyen bir şeyin olması gerekir. Değişme, ancak değişmeyen bir dayanakla kaim olur. Bir dayanak olmazsa değişimin tespit edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle oluş, varlığın ancak bir tavrı olabilir. Ülken, değişim yasasından esas varlık veya kategori olarak ileri sürülen oluş fikrine dayalı geliştirilen Hegel mantığını da şu ifadelerle eleştirmektedir:

> "Hegel'in bu garip oluş mantığı ne zihnimize ne de eşyaya tatbik edilebilir. Zihinde çelişkiler birleştirilemez. Bir şey ya vardır ya yoktur. Bir şey olmuyor demek, yoktur demenin aynısıdır. Farzı mahal, oluşun varlık üstünde bir kategori olduğu kabul edilse bile, yine mantığımızın prensipleri var olmaya devam eder. Çünkü oluş, kendi kendisinin aynı olacak; bir şey aynı zamanda hem oluş, hem olmayış (oluş-değil) halinde bulunmayacaktır. Şu halde mantığımızın bünyesini değiştirmeye imkân yoktur. Onun yerine konmak istenen bu acayip mantık, zahirde kâinatın gelişmesini, evrimini izah eder gibi görünmesine rağmen, hakikatte realiteye ve zihnimize aykırı garip bir kavram şemasından ibaret kalmaya mahkûmdur".[59]

Ülken'in görüşlerini olduğu gibi kabul eden Öner'e göre varlıkta çelişkinin olduğunu savunmak, diyalektik mantığın bir çıkmazıdır. Bu çıkmaz, çelişme ile farklılığın karıştırılmasından ileri gelir. Eğer varlıkta bir değişme kabul edilecekse bir halden bir hale geçişte aranmamalıdır. Farklı iki şeyin

56 Georges Politzer, *Felsefenin Temel İlkeleri,* trc, Muzaffer Erdost (İstanbul: Eriş Yayınları, 2003), 87.

57 Öner, *Bilginin Serüveni,* 30-31; "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 108-109.

58 Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 109.

59 Hilmi Ziya Ülken, *Tarihî Maddeciliğe Reddiye* (İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1981), 25. Aktarılan metinde kısmen sadeleştirmeye gidilmiştir. Ülken, Hamelin ve Croce gibi bazı yeni Hegelcilerin de çelişikliğin sentezini değil, farklılıkların sentezini kabul ettiklerini aktarır. Bk. Hilmi Ziya Ülken, *Varlık ve oluş* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014), 532.

bir arada bulunması çelişme anlamına gelmez. Sonuç olarak Öner, çelişmezlik ilkesinin hem zihinde hem de varlıkta geçerliliğini savunmaktadır. Aksi durumda hiçbir keşif, hiçbir icat, hatta hiçbir ispat mümkün olmayacaktır. [60]

Üçüncü Şıkkın İmkânsızlığı İlkesi

Özdeşlik ve çelişmezlik ilkesini kabul eden bir zihin, üçüncü şıkkın imkânsızlığına varmak zorundadır. Bir şey kendisi ise kendisi olan bu şey, kendisinin dışında bir şey değildir. O halde bir şey ya kendisi ya da kendisinin dışında bir şeydir. Üçüncü bir şık olamaz. Bu üç ilkenin birbirine bağlılıklarından dolayı, bunların bir ad altından ifade edilmelerinde bir sakınca bulunmaz. Nitekim Leibniz'den sonra çelişmezlik ilkesi olarak anılmıştır.

"A ile A olmayan arasında üçüncü bir durum yoktur" şeklinde ifade edilen üçüncü şıkkın imkânsızlığı ilkesi, ilk olarak Aristoteles tarafından, "çelişik önermeler arasında bir aracının olması imkânsızdır" şeklinde dile getirilmiştir.[61] Öner'in işaret ettiği gibi mantık ve matematikte sık kullanılan saçmaya indirgeme metodu da bu ilkeye dayanmaktadır.[62]

Bu ilkenin varlığa uygulanmasında bazı güçlüklere görülmektedir. Bu nedenle Öner, üçüncü şıkkın imkânsızlığı ilkesinin iki değerli mantık için geçerli olduğuna dikkat çekmektedir. Matematik ve fizikte iki değerli mantıkla izah edilmeyen durumlar vardır. Öner buna Ferma teoremi ile Pi'nin ondalık kesir halinde yazılışını örnek verir. Ferma teoremi ne doğrulanabilmiş ne de reddedilebilmiştir. Eğer n>2 ise xn + yn = zn. Eşitliği sağlayacak bir sayının olup olmadığı gösterilemez. Benzer şekilde Blanché, üçüncü şıkkın imkânsızlığını sıkıntıya sokan şu örneği vermektedir: Pi'nin ondalık kesir halinde yazılışında devam eden serinin herhangi bir yerinde 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 dizisine rastlanıp rastlanmayacağı sorusuna ne evet ne de hayır cevabı verilebilir. Evet veya hayır cevabının verilebilmesi için sayı dizisinin sonlu olması gerekir.[63]

Üçüncü şıkkın imkânsızlığının evrenselliği sıkıntıya girmesinden sonra, ikili değer anlayışı yanında ikiden fazla değerli kurulan mantıklar ortaya çıkmıştır. Öner'e göre bu ilkeye yapılan itirazlar ve kurulan çok değerli mantıklar, bu ilkenin yanlışlığını değil, onun sınırlı olduğunu ortaya koymuştur. O, burada Cuvillier're dayanarak bu ilkenin mantıksal çelişmenin bulunmadığı yerlerde uygulanmasının anlamsızlığına değinir. Bunlar, saçma

60 Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 110.

61 Aristoteles, *Metafizik*, 1011 b 24, 228.

62 Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 102.

63 Öner, *Bilginin Serüveni,* 31; "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 103.

ve belirtilmemiş hallerde olur. Örneğin, "Sokrates iki dik açıya eşittir" saçmalığından dolayı bu önerme ne doğru ne de yanlıştır. Aynı şekilde Ferma teoremi belirtilmemiş bir haldir.[64] Burada değinilen saçmalık ve belirsizlik hallerinin aslında bir çeşit anlamsızlıktan dolayı üçüncü şıkkın imkânsızlığına uymadığı söylenebilir.

Üçüncü şıkkın imkânsızlık ilkesine dair Öner'in dikkat çektiği bir nokta daha vardır ki, o da bu ilke hakkında yürütülen akıl yürütmelerin yanlışlığına dairdir. Örneğin, "sıcak ile soğuk arasında üçüncü bir şık olarak ılık vardır" demek yanlış bir akıl yürütme olur. Çünkü bu ilke, karşıtlar arasında bir derecelendirmenin olmayacağını değil, çelişkiler arasında üçüncü bir şıkkın olmadığını söyler. Yani A ile A olmayan arasında üçüncü bir hal yoktur. Bu, "bir şey ya sıcak ya sıcak değildir" şeklinde dile getirilmelidir. "Sıcak değildir" gibi karşıt haller arasında "soğuk" ve "ılık" gibi derecelendirmelerin olasılığı bu ilkeye bir zarar vermez. Bu nedenle Öner'e göre bu ilkenin dış dünyada geçerli olmadığını söylemek, çelişmenin olduğunu söylemekle eş değerdir.[65]

Yeter Sebep İlkesi

Yeter sebep ilkesini mantığın ilkeleri arasına katan kişinin Leibniz olduğuna daha önce değinilmiştir. Ona göre bir şeyin başka türlü değil de bu şekilde olmasının yeterli bir sebebi yoksa hiçbir olgunun mevcudiyetine ve hiçbir beyanın doğruluğuna hükmetmek mümkün değildir. Çoğu zaman yeter sebep, bilgimizin dahilinde olmazsa da bu böyledir.[66]

Şimdiye kadar ele aldığımız üç ilke birbiriyle bağlantılı ilkelerdi. Şimdi ise ilk üçünden farklı olan yeter sebep ilkesini incelemeye çalışacağız. Yeter sebep ilkesi diğer üç ilkeden farklıdır. Öner bunu iki açıdan değerlendirir: Birincisi, ilk üç ilke birbirine bağlı ilkeler iken, yeter sebep ilkesinin diğerleriyle doğrudan bir bağlantısı yoktur. İkinci fark ise yargıların form ve içerikleriyle alakalıdır. İlk üç ilkeyi aynı kategoride ele alan Leibniz'in isimlendirmesiyle çelişmezlik ilkesi, iki önerme arasında birinin doğru, diğerinin yanlış olduğunu söyler, ancak hangisinin doğru olduğunu beyan etmez. Burada sadece iki önermenin ilişkisine dair bir bildirim söz konusudur. Bu bakımdan düşünüldüğünde çelişmezlik, formel bir ilkedir. Yeter sebep ilkesinden amaç ise önermelerden hangisinin doğru olduğunu ortaya çıkarmaktır. Bu nedenle yeter sebep ilkesi, önermelerin içerikleriyle de ilgilenir.[67]

64 Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 103-104.

65 Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 110.

66 Leibniz, *Monadoloji*, 29.

67 Öner, *Bilginin Serüveni,* 32-33; "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 105-106.

Yeter sebep ilkesi, diğer üç ilke gibi aynı apaçıklığa sahip değildir. Bu nedenle mantığın mı, yoksa varlığın mı ilkesi olduğu meselesi tartışılmıştır. Öner, burada yeter sebep ilkesinin mantığın ilkesi olarak düşünen Heimsoeth'un görüşünü aktararak, dolaylı olarak kendi yaklaşımını da onun üzerinden belirginleştirmektedir. Heimsoeth'a göre doğruluk iddiasında bulunan her yargı, doğruluk iddiasını temellendirmiş olmak zorundadır. Böyle bir yargı, temelsiz hiçbir iddia ortaya atmamalıdır. Bu açıklama biçimi aynı zamanda bu ilkenin mantıksal ifadesi anlamına da gelmektedir.[68]

Öner, yeter sebep ilkesinin varlığa uygulanmasını, "Her olgunun bir nedeni vardır. Meydana gelecek her şey, her değişme bir nedene bağlıdır" sözüyle dile getirmektedir.[69] Her olgunun bir nedene bağlı olduğu düşüncesinin sistemli bir şekilde Aristoteles tarafından[70] ortaya atıldığına değinen Öner'e göre, yeter sebep ilkesinin varlığa uygulanmasında, yapısı gereği iki türlü ilkeden söz etmeyi gerektirir. Bunlar, nedensellik ve amaçsallık ilkelerdir.[71]

Nedensellik ilkesine bağlı olarak, bilimsel anlamda determinizmin ortaya çıkışı bazı tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu nedenle Öner de bu ilkenin ne kadar mutlak olduğunu sorgulamaya çalışır. 19. Yüzyılda Laplace'nin ortaya koyduğu mutlak determinizm, Marc ve Poincaré gibi düşünürlerce yapılan metodik eleştirilerle çok da etkilenmemiştir. Esas determinizmin krizi, Heisenberg'in kesintisizlik ilkesiyle başlamıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar, mikro fizikte objenin tabiatına bağlı olarak olasılıklı bilgiyi ortaya çıkarmıştır. Öner, son zamanlarda mikro fizikteki gelişmelerden hareketle mutlak bir nedensellik ilkesine varılamayacağı sonucuna varır. Determinizmin geçirdiği krizin en geçerli olduğu madde alanında bile nedensellik krizi yaşanmaktadır.[72]

İnsanın irade hayatında determinizmin hakim olup olmadığını da sorgulayan Öner'e göre, madde dünyasında bile tam bir determinizmin olduğu iddiası haklı şüpheleri üzerine çekerken, insan özgürlüğünün söz konusu olduğu ruhsal alemde tam bir determinizmin savunulması imkansız görülmektedir.[73]

Nedensellik ilkesini tamamlayan, her şeyin bir amaca yönelmişliğini ifade eden amaçsallık ilkesi, Aristoteles tarafından ileri sürülmüş ve Rönesans'tan sonra da modern dönem düşünürler tarafından reddedilmiştir.

68 Heimsoeth, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, 62.

69 Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 110.

70 Bk. Aristoteles, *Fizik*, trc. Saffet Babür (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 61-63.

71 Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 111.

72 Öner, *İnsan Hürriyeti*, 19-20; "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 111-113.

73 Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 113.

Öner, Aristoteles'in dışsal, Kant'ın içsel ve Kant'ın içsel amaçsallığını alıp tümevarımın temellendirmesinde kullanan Lachelier'ın görüşlerini zikrettikten sonra Ülken'nin bu konudaki görüşlerini tercihe şayan bulur. Ülken'e göre amaçsallık ilkesini a priori olarak kurmadıkça tabiatın bir gayesinden bahsetmek zordur. Öner, Ülken'nin düşüncesinden hareketle, "tabiatta amaçsal nedenlerin bulunduğu iddiasının tecrübe ile temellendirilemez" sözüyle dolaylı olarak amaçsallığın a priori temelleri olmalıdır sonucuna varır.[74] O, hem nedensellik hem de amaçsallık ilkelerine dönük itirazları zikredip önemli oranda haklı bulsa da bunları aklın ilkeleri olarak kabul etmekten vazgeçmemektedir.

Öner, mantığın her dört ilkesine de uyulmasını akılsal olarak zorunlu görmektedir. Ona göre bu ilkelerin varlığa uygulanmasında güçlükler bulunsa da, insanın varlığı bu ilkeler aracılığıyla kavramaktan başka bir seçeneği yoktur. Rasyonalize etmekle eşyanın bilgisi mümkündür, rasyonalize ise bilimsel alanda bilginin bu ilkelere uydurulmasından ibarettir. Bir yandan böyle düşünen Öner, öte yandan varlıkta irrasyonelliğin de olabileceğine ve dolayısıyla bilimsel bilginin dışında mantık ilkelerinin uygulanamayacağı alanların olabileceğini de kabul eder. Ona göre, insanın söz konusu irrasyonel alana erişmede takip edeceği yol, mantık ilklerinin hâkim olduğu akıl değil, iman olmalıdır. İman ise aklın açıklamada yetersiz kaldığı alana erişmek için bir kuvvedir.[75] Buna göre Öner'in nazarında bilgi elde etmede iki kuvveden bahsedilebilir: Varlığın görünen alanında akıl kuvvesi ve akılın yetersiz kaldığı alanlar için iman kuvvesi.

Sonuç

Varlığı sistematik ve eleştirel tarzda çözümlemeye çalışan felsefenin tezleri, mantıksal yasalarla temellenmek zorundadır. Bu açıdan mantığın yasallarına bağlı işleyen felsefe, öte taraftan her bilgi dalına uzanan karakteristiğiyle bilimler içinde mantık bilimini de konuları arasına alır. Her bilgi türünün kendi içinde çözemediği problemlerin varlığı felsefeye kapı aralamaktadır. Aynı şekilde mantık biliminin de kendi içinde kalarak çözemediği sorunların varlığı, onu felsefeye yöneltmekte ve bu sebeple bir mantık felsefesi ortaya çıkmaktadır.

Öner, öncelikle mantık felsefesi bağlamında mantığın felsefeyle olan ilişkisini tespit etmeye çalışır. Aristoteles mantığının metafizikle iç içe oluşuna dikkat çeken Öner'e göre bu durum, Batı geleneğinde 19. Yüzyıla kadar

74 Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 113.

75 Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 113.

devam ederken, İslam dünyasında daha erken zamanlarda ayrışma gerçekleşmiştir. Geldiğimiz nokta itibariyle hem Batıda hem de İslam dünyasında mantık, bir bilim olarak felsefeden ayrılmıştır. Öner, mantığın felsefeden ayrılmasını sembolik mantıkla yaşanan bir arınma olarak değerlendirir ve bu durumu memnuniyetle karşılamaktadır. Böylelikle ayrı bir bilim niteliğini kazanmış olan mantığın, diğer bilimlerde olduğu gibi bir felsefesi söz konusu olmaktadır.

Öner'in mantık felsefesi bağlamında ileri sürdüğü görüşler, onun mantık ve felsefeyi nasıl tanımladığıyla yakından ilişkilidir. Buna göre, dar bir alanı konu edinmek suretiyle mantık biliminin verileri evrenseldir. Objeleri, fiziğin objeleri gibi keşfedilebilen ve matematiğin objeleri gibi de zihinsel ve kesindir. Bu hususiyetten ötürü mantık, düşünme yasalarının pozitif bilimidir. Aynen fizikçi gibi mantıkçı da incelediği konular karşısında bu nedenle objektiftir. Öte tarafta diğer bilgi türlerinin bittiği yerde başlayan felsefe ise konuları geniş ve verileri evrensel değildir. Sanatta olduğu gibi ileri sürülen görüşlerde filozofun etkisi söz konusudur. Bir bilim olarak mantığa dair bu özellikler, diğer bilimlerde olduğu gibi onun bir felsefesini gerektirmektedir.

Mantığın felsefe veya bilimlerle olan ilişki sorunsalı, Aristoteles'ten sonra hep tartışılmıştır. Aristoteles ve peripatetiklerce mantık, felsefenin bir aleti; Stoacılar tarafından felsefenin temel üç disiplininden biri, Yeni Platoncu ve İbn Sînâ'ya göre ise hem felsefenin bir aleti hem de bir disiplini olarak kabul edilmiştir. Öner'in bu konuda görüşleri felsefenin tarihsel gelişimi ve bilimlerin felsefeden kopmasıyla ilişkili yorumlanabilir. O, mantığın metodolojik bir işlevinin olduğunu kabul etmekle birlikte, bu hususiyetin mantık için gerçek bir ifade biçimi olmadığını düşünür. Mantık, konu ve yöntemiyle tereddütsüz bağımsız bir bilimdir. Mantığa dair öncelikle vurgulanması ve üzerinde durulması gerek nokta da budur. Ancak konusu münasebetiyle mantığın bir yöntem bilim olması da inkâr edilmemektir. Ancak onun yöntem bilim oluşu, edindiği konusundan kaynaklanmaktadır.

Mantık felsefesine dair ele alınan bir mesele de mantık felsefesine duyulan ihtiyaçla alakalıdır. Öner, bütün bilim dallarının kendi içyapısında geçerli olan yasalarla, kendilerine dair oluşan problemleri çözemeyeceklerini düşünür. Çözülemeyen sorunların varlığı bilimleri felsefeye yöneltmekte, böylelikle felsefenin yöntemiyle sorunların üstesinden gelme imkânı oluşmaktadır. Benzer durum mantık için de geçerlidir. Mantıkçının mantık bilimi içinde kalarak çözemediği sorunların varlığı onu felsefeye yöneltmekte, böylelikle bu ihtiyaçtan dolayı bir mantık felsefesi oluşmaktadır.

Mantık felsefesinin birçok probleminden söz edilse de Öner, bunlardan sadece dört tanesine işaret etmektedir. Bunlar, mantığın ilkeleri, kavramların varlığı, önermelerin modaliteleri ve akıl yürütmelerin değer ve geçerliliğiyle ilgilidir. Mantık ilkelerinin evrenselliği, ilkelere bağlı akıl yürütme, ilkelerin gerçek dünyayla uygunlukları gibi konular, mantık felsefesinin mantık ilkelerine dair temel problemlerini teşkil eder. Kategorilerin neler olduğu, kategorilerin sayıları, kategorilerin ve kavramların nasıl oluştukları, nereden kaynaklandıkları gibi konular da mantık felsefesinin kavramlar konusuna dair temel sorunlardır. Modalitenin mahiyeti, modalite türlerinden olan zorunluluk, mümkün, imkânsızlığın ne olduğu ve bunların çeşitlerin niceliği gibi meseleler de önermeler teorisine dair mantık felsefesinin problemleridir. Son olarak kıyasın değeri, kıyasın geçerliliği, tümevarımın güvenilirliği, analojinin dedüksiyon ve endüksiyona indirgenmesi gibi meseleler de akıl yürütmelere dair Öner'in işaret ettiği mantık felsefesinin temel problemlerini teşkil eder.

Bu çalışmanın ikinci aşamasında mantık felsefesinin temel problemlerinden mantık ilkelerine dair Öner'in görüşleri incelenmiştir. Öner, Leibniz'den sonra yaygınlık kazanan mantık ilkelerinin çelişmezlik ve yeter sebep şeklinde ikili tasnifi kabul etmekle birlikte incelemesini özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü şıkkın imkânsızlığı ve yeter sebep şeklinde dörtlü sınıflamaya göre yapmaktadır.

İlkelerin ilki olan özdeşlik, bir şeyin kendisi olması demektir. Bu ilkenin zihinsel olarak kabul edilmesinde bir sıkıntı görmeyen Öner, esas problemi, bu ilkenin dış dünyaya uygulanmasında görmektedir. Bunu bir sorun olarak kabul eden ve bunu ikili gerçeklik anlayışını benimseyerek çözmeye çalışan Öner'e göre, bazı filozofların işaret ettiği gibi olgusal dünya, sürekli bir değişim içerisindedir. Dolayısıyla hiçbir şey aynı kalmamaktadır. Bunun yanında zihnin bilim yapabilmesi için eşyanın sabitliğine ihtiyaç duyar. Öner, özdeşlik ilkesinin olgusal dünyada değil, insan zihnin olgusal dünyayı anlayabilmesi için onu bir anlamda dondurmak anlamına gelen kavramsallaştırma yaparak geçeli kıldığını düşünür. Örneğin bir insanın bedeni olgusal olarak süreli bir değişim içerisindedir, ancak bu insan, kavramsal veya zihinsel olarak hep aynı insandır.

Mantığın ikinci ilkesi olan çelişmezlik ilkesi, bir şeyin hem kendisi hem de kendisinin dışında bir şey olmaması anlamına gelir. Öner'in çelişmezliğe dair düşünceleri üç temel problem üzerinden şekillenmektedir. Bunlardan birincisi, ilkenin formel yapısından dolayı meydana gelen problemdir. Klasik mantıkta karşı-olum ilişkisinde çelişkinin dışında, karşıtlık gibi başka

ilişkilerden de bahsedilebilir. Karşı-olum ilişkilerinin formel oluşuna dikkat çeken Öner'e göre eğer salt formel düşünülecekse karşıtlık, çelişki gibi sonuçlanacaktır. Dolaysıyla karşılık, içerik okumasına bağlı var olan bir ilişkidir. İkinci problem ise ilkenin kaynağına dairdir. Öner, Fransız Sosyoloji Okulu'nun ilkenin toplumdan kaynaklandığı fikrine karşı çıkarak, bu ilkenin doğuştan ve her insan grubunda aynı olduğunu düşünür. Söz konusu okulun farklı düşündüğü mantık ilkeleri değil, aynı mantık içerisinde şekillenen zihniyettir. Çelişmezlik ilkesine dair bir diğer temel meselede onun varlığa uygulamasıyla ilgilidir. Öner, bu ilkenin varlıkla olabilecek ilişkisine dair iki yaklaşımı değerlendirmeye tabi tutar. Bunlardan birincisi ve en eskisi olan klasik mantıkçılar tarafından ileri sürülen çelişmezlik ilkesinin varlıkla uyumlu olduğu düşüncesidir. İkincisi ise çelişmezlik ilkesini varlıktan olumsuzlayan, eşyayı çelişkili gören diyalektikçi yaklaşımdır. Öner, klasik mantıkça ileri sürülen çelişkilerin birliğinin var olmadığı düşüncesini benimser. Diyalektik mantığın tavrını ise bir çıkmaz olarak değerlendirir. Ona göre bu çıkmaz, çelişme ile farklılığın karıştırılmasından ileri gelmektedir. Varlıkta bir değişme kabul edilse de, bir halden bir hale geçişte çelişme aranmamalıdır. Farklı iki şeyin bir arada bulunması çelişme anlamına gelmez. Sonuç olarak, Öner, çelişmezlik ilkesinin hem zihinde hem de varlıkta geçerliliğini savunmaktadır. Aksi durumda hiçbir keşif, hiçbir icat, hatta hiçbir ispat mümkün olmayacaktır.

Mantığın üçüncü ilkesi olan üçüncü şıkkın imkânsızlığı, "A ile A olmayan arasında üçüncü bir hal yoktur" şeklinde ifade edilir. Ferma Teoremi ve Pi'nin ondalık sayı halinde yazılması gibi örneklerde olduğu gibi son zamanlarda bu ilkenin varlığa uygulanmasında bazı sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Öner, bu ilkenin uygulanmadığı bazı durumların varlığını kabul emekle birlikte, çok değerli mantıkların ortaya çıkmasına sebep olan bu durumların üçüncü şıkkın yanlışlığını değil, sınırlılığını gösterdiğini düşünür. Üçüncü şıkkın imkânsızlığıyla ilgili yaygın yapılan bir hatanın onun yanlış anlaşılmasına sebep olmaktadır. Bir şey, ya sıcak ya da sıcak değildir. Bir şeyin sıcak olmaması seçenekleri arasında soğuk, ılık gibi derecelendirmelerin varlığı bu ilkeyi yadsımaz. Bu nedenle Öner'in nazarında bu ilkenin dış dünyada geçerli olmadığını söylemek, çelişmenin olduğunu söylemekle eş değerdir.

Özdeşlik ilkesi ilk olarak Parmenides, çelişmezlik ve üçüncü şıkkın imkânsızlığı ilkesi de Aristoteles tarafından ortaya konmuştu. Bu üç ilke birbiriyle bağlantılı ve birbirini gerektiren ilkelerdir. Leibniz, bunlara yeter sebep ilkesini de eklemiştir. Buna göre bir şeyin öyle değil de böyle olmasının mutlak bir sebebi vardır. Yeter sebep ilkesini mantığın ilkelerinden sayan

Öner'e göre bunun varlığa uygulanması durumunda iki ilkeden söz etmeyi gerektirir. Bunlar nedensellik ve amaçsallık ilkeleridir.

Nedensellik ilkesinin varlığa uygulanması konusunda Öner, son zamanlarda mikro fizikteki gelişmeleri göz önünde bulundurarak mutlak bir nedensellik ilkesine varılamayacağı sonucuna varır. Madde alanında bile nedensellik krizi yaşanmaktayken insan iradesine dönük mutlak bir nedensellikten bahsetmek imkânsızdır. Amaçsallık ilkesi hakkında ise bu evrenin anlam kazanması için a priori temellerinin olması gerektiği şeklinde Öner'in naif bir kabullenişi söz konusudur.

Sonuç olarak Öner'in nazarında bütün akıl yürütmelerde mantığın her dört ilkesine de uyulması zorunludur. İlkelerin varlığa uygulanmasında güçlükler görülse de varlığın kavranması ve açıklanması yine de bu ilkelerin esas alınmasıyla mümkün olabilir. Varlığın bilgisi onu rasyonalize etmekten geçer, rasyonalize ise bilimsel alanda bilginin bu ilkelere uydurulmasından başka bir şey değildir.

Öz

Necati Öner'in Mantık Felsefesi ve Mantık İlkelerine Yaklaşımı

Bu çalışma, Necati Öner'in mantık felsefesine ve mantık felsefesinin önemli problemlerinden biri olan mantık ilkelerine dair görüşlerini ihtiva etmektedir. Öner'in nazarında bilimlerin kendi içyapılarında kalarak çözemediği problemleri söz konusudur. Çözülemeyen bu problemlerin varlığı felsefeye kapı aralamaktadır. Benzer durum, mantık bilimi için de geçerlidir. Düşüncenin işleyişini konu edinen mantık, bir bilim olması nedeniyle diğer bilimlerde olduğu gibi onun da felsefesinin olması gayet tabidir. Mantık biliminin kendi içinde çözemediği bazı problemlerin varlığı onu felsefeye yöneltmekte, böylelikle mantık felsefesi mümkün olmaktadır. Bu çerçevede Öner'in dikkat çektiği ve çözümlemeye çalıştığı temel problemler, mantığın bir bilim olarak felsefeden farklılığı, mantığın ilkeleri, kavramlar, önermeler ve akıl yürütmelere ilişkin olmuştur. O, mantığı özel ve dar konusundan dolayı felsefeden ayrı düşünerek, matematik ve fizik gibi bir bilim dalı olarak temellendirir. Mantığın konusu, ona felsefe ve bilimler için bir yöntem bilim olma niteliği kazandırsa da bu ikinci dereceden bir öneme sahiptir. Mantık felsefesiyle birlikte onun önemli problemlerinden biri olan mantığın özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü şıkkın imkânsızlığı ve yeter sebep ilkeleri bu çalışmanın bir diğer inceleme konusu olmuştur. Bu çerçevede Öner'in temel çabası, bu ilkelerin salt zihinsel olmadığı, aynı zamanda olguya da uygulanabilirliğine dönük olmuştur. Olguya uygulamada bazı sıkıntıların görülmesi, ilkelere dair doğru çözümlemelerin yapılamamasından kaynaklanmaktadır. Buna göre özdeşlik ilkesi, olgusal ve kavramsal olarak çifte gerçeklik temellinde anlaşılmalıdır. Çelişmezlik, belirli şartlar altında düşünülmelidir. Üçüncü şıkkın imkânsızlığı varlığı anlamada eksik, ama doğru yorumlanmalıdır. Aynı şekilde yeter sebep, sınırlılıkları hesaba katılarak kabul edilmelidir. Bütün eksiklik ve sınırlılıklarına rağmen, insanın bütün akıl yürütmeleri mantığın ilkelerine bağlı gerçekleşmekte ve bu ilkeler olmadan insanın bilim yapması mümkün olmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Necati Öner, Felsefe, Mantık Felsefesi, Mantık İlkeleri

Abstract

Necati Öner's Approach to Philosophy of Logic and Its Principles

This study contains Necati Oner's views on logic philosophy and logic principles which is one of the important problems of the philosophy of logic. According to Oner, there are problems of the sciences that cannot be solved by staying in their own internal structures. The existence of these problems that can not be solved opens the door to philosophy. A similar situation valid to logic science. The logic that discuses the functioning of thought, due to being a science, it is quite a necessity to have a philosophy as in other sciences. The existence of some problems that logic science cannot solve within itself leads to philosophy, so the philosophy of logic because possible. In this framework, the main problems that Oner draws attention to and tries to analyze are related to the differences logic of as a science, from philosophy which are in terme of the principles of logic, concepts, propositions and reasonings. He based logic as a branch of science such as mathematics and physics, by thinking logic apart from philosophy due to its special and narrow subject. Although the subject of logic is a methodology for philosophy and sciences, this has a secondary importance. In addition to logic philosophy, the identity, non-contradiction, the the law of excluded middle and reason sufficient principles are anpther subjeccts of logic philosophy. In this context, Oner's basic endeavor was that these principles were not only mental, but also applicable to the phenomenon. The fact that some problems are encountered in the case is due to the lack of accurate analysis of the principles. Accordingly, the principle of identity should be understood in terms of factually and conceptually dual reality. The non-contradiction must be considered under certain conditions. The law of excluded middle must be incomplete in understanding the existence, but it must be interpreted correctly. Similarly, reason sufficient should be accepted by taking into account its limitations. Despite all its deficiencies and limitations, all reasoning of man is based on the principles of logic and it is not possible for people to do science without these principles.

Keywords: Logic, Necati Oner, Philosophy, Philosophy of Logic, Principles of Logic

Kaynakça

- Aristoteles. *Fizik*. Trc. Saffet Babür. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Aristoteles. *İkinci Analitikler*. Trc. Ali Houshiary. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Aristoteles. *Metafizik*. Trc. Ahmet Arsalan. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996.
- Aristoteles. *Yorum Üzerine*. Trc. Saffet Babür. Ankara: İmge Kitapevi, 2002.
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi II*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Brun, Jean. *Stoa Felsefesi*. Trc. Medar Atıcı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Durusoy, Ali. "İbn Sînâ'nın Klasik Mantığa Katkıları". *İslam Felsefesinin Sorunları,* Ed. Mehmet Vural. 181-194. Ankara: Elis Yayınları, 2003.
- Çüçen, A. Kadir. *Mantık*. Bursa: Asa Kitabevi, 1999.
- Ece, Muhammet Nasih. *İbn Rüşd'ün Önermeler Mantığı ve Aristoteles Temelleri*. Konya: Çizgi Yayınevi, 2018.
- Emiroğlu, İbrahim. "Mantığın Diğer Bilimlerle veya Alanlarla İlişkisi". *Mantık Yazıları*. 9-19. Ankara: Elis Yayınları, 2016.
- Goblot, Edmond. *İlimler Sitemi*. Trc. Fethi yücel. Ankara: Milli eğitim Basım Evi, 1965.
- Gürünberg, Teo. "Mantık Felsefesi". *Felsefe ve Felsefî Mantık Yazıları*. 374-385. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Gürünberg, Teo. "Mantık ve Gerçeklik". *Felsefe ve Felsefî Mantık Yazıları*. 367-375. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Gürünberg, Teo. *Sembolik Mantık El Kitabı 3.* Anakara: Metu Press, 2000.
- Heimsoeth, Heinz. *Felsefenin Temel Disiplinleri*. Trc. Takiyettin Mengüşoğlu. Ankara: Doğubatı Yayınları, 2007.
- İbn Sînâ. *İşaretler ve Tembihler*, Trc. Ali Durusoy-Muhittin Macit-Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
- İbn Sînâ. *Kitâbu'ş-Şîfâ: Mantığa Giriş*. Trc. Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
- Kant, Immanuel. *Arı Usun Eleştirisi*. Trc. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 2010.
- Kılıç, Recep. "Prof. Dr. Necati Öner ile 'Düşüncelerin Gelişim Seyri' Üzerine Yapılan Mülakat". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (trhsiz): 9-13.
- Kneale, William- Kneale, Marta. *The Development of Logic*. London: Oxford at the Clarendon Press, 1962.
- Köz, İsmail. *Mantık Felsefesi*. Ankara: Elis Yayınları, 2003.
- Krantz, Walther. *Antik Felsefe*. Trc. Suat Baydur. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1994.

- Laertios, Diogenes. *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. Trc. Candan Şentuna. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Leibniz, G. W. *Monadoloji.* Trc. Devrim Çetinkasap. İstanbul: Pirhan Yayınevi, 2011.
- Öner, Necati. *Bilginin Serüveni*. Anakara: Divan Kitap, 2015.
- Öner, Necati. *Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi*. İstanbul: Divan Kitap, 2011.
- Öner, Necati. *İnsan Hürriyeti*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Öner, Necati. *Klasik Mantık.* Ankara: Vadi Yayınları, 2009.
- Öner, Necati. "Mantık Felsefesi Nedir?". *Felsefe Yolunda Düşünceler*. 166-170. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Öner, Necati. "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri". *Felsefe Yolunda Düşünceler*. 97-116. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Öner, Necati. "Mantıkçı Baba-Oğul Ahmet Cevdet, Ali Sedat?". *Felsefe Yolunda Düşünceler*. 145-166. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Öner, Necati. "Niçin Felsefe". *Felsefe Yolunda Düşünceler*. 9-17. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Öner, Necati. "Türkiye'de Mantık Çalışmaları". *Felsefe Yolunda Düşünceler*. 136-145. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Öner, Necati. "Türkiye'de Yeni Mantık Cereyanlarının İlk Habercisi: Ali Sedat". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/4 (1959): 60-69.
- Öner, Necati. "Üç Temel Zihniyet". *Felsefe Yolunda Düşünceler*. 65.69. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Özlem, Doğan. *Mantık.* İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2007.
- Patzig, Günther. "Mantık Nedir?". *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*. Trc. Doğan Özlem. 55-73. İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990.
- Politzer, Georges. *Felsefenin Temel İlkeleri.* Trc, Muzaffer Erdost. İstanbul: Eriş Yayınları, 2003.
- Sabra, Abdülhamid I. "İbn Sînâ'da Mantığın Konusu". Trc. Yusuf Daşdemir. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2015): 221-239.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Tarihî Maddeciliğe Reddiye.* İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1981.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Varlık ve oluş.* Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014.